

Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика : основы и очерк направлений. Монография / Л. С. Пихтовникова. – Х. : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2012. – 180 с.
Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
Martin S. How Ian McEwan Has Evolved from Literary Shocker to Compassionate Novelist / S.Martin // Globe & Mail. – 12 September 2014 // [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.theglobeandmail.com/arts/books-and-media/ian-mcewan-has-mellowed-for-the-children-act/article20582452/>

Джерела ілюстративного матеріалу

Barnes J. The Sense of an Ending / J. Barnes. – London : Jonathan Cape, 2011. – 163 p.
Lodge D. Deaf Sentence / D. Lodge. – London : Penguin Books, 2008. – 294 p.
McEwan I. Atonement / I. McEwan. – London : Vintage Books, 2007. – 375 p.
McEwan I. Saturday / I. McEwan. – London : Vintage Books, 2006. – 282 p.
Mitchell D. Cloud Atlas / D. Mitchell. – New York : Random House, 2004. – 514 p.

УДК 811.112.2'373.423

КІЙКО С. В.

(Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича)

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ ОМОНІМІЇ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто лексико-граматичну омонімію німецької мови як рушійну силу її розвитку в напрямку до більшої аналітичності. Шляхом аналізу динаміки поширеності граматичних омонімів у трьох періодах історії німецької мови встановлено нелінійність розвитку омонімії. Виявлено причини порушення синхронійної рівноваги рівнів мовної системи на певному етапі розвитку і визначено місце антропогенних факторів в еволюційних процесах німецької мови

Ключові слова: синергетика, омонімія, омоформи, синергетика, точки біфуркації, німецька мова, давньовісхньонімецький період, середньовісхньонімецький період

Кийко С.В. Синергетический потенциал лексико-грамматической омонимии в немецком языке. В статье рассмотрена лексико-грамматическая омонимия немецкого языка как движущая сила ее развития в сторону большей аналитичности. Путем анализа динамики распространения грамматических омонимов в трех периодах истории немецкого языка установлена нелинейность развития омонимии. Обнаружены причины нарушения синхронического равновесия уровней языковой системы на каждом этапе развития и определено место антропогенных факторов в эволюционных процессах немецкого языка.

Ключевые слова: синергетика, омонимия, омоформы, синергетика, точки бифуркации, немецкий язык, древневерхненемецкий период, средневерхненемецкий период

Kiyko S.V. Synergetic of lexico-grammatical homonymy in German. This article focuses on the lexico-grammatical homonymy of the German language as the driving force of its development in the direction of greater analyticity. By analyzing the dynamics of the prevalence of grammatical homonyms in three periods in the history of German, the nonlinearity of the development of homonyms was established. The reasons for the synchronic equilibrium divergence of the levels of the language system at a definite stage of language development were singled out, and the place of anthropogenic factors in the evolutionary process of German was outlined.

Key words: synergetic, homonymy, homoforms, bifurcation points, German, Old High German, Middle High German.

Одним із головних механізмів саморегуляції та самоорганізації мовної системи є функціональна транспозиція лінгвальних одиниць, тобто процес перетворення семантичної структури слова за умови збереження формальної структури [Єнікеєва 2011, с. 20]. Лексема, утворена шляхом транспозиції, зберігає фонемний склад і звучання початкової одиниці. Як вторинний знак з іншою категорійною приналежністю, ніж початкова одиниця, вона виступає її омонімом. Таким чином з'являються лексико-граматичні омоніми (ЛГО) – однозвучні слова різних частин мови [Ким 1978, с. 11].

У більшості праць з омонімії дослідники ігнорують факти транспозиції і обмежуються розглядом лексичних омонімів. Це пов'язано насамперед з тим, що деякі лінгвісти вважають відношення однозвучних спільнокореневих слів різних частин мови підвидом полісемії: «Не варто розглядати серед омонімів лексико-синтаксичну полісемію, коли слово залежно від синтаксичного вживання виступає то в ролі однієї, то іншої частини мови» [Абаєв 1960, с. 71]. М.О. Стерніна називає таке явище категорійною полісемією [Стерніна 1983, с. 104]. Аналогічно І.С. Тишлер вважає, що конверсиви не варто приписувати до омонімів, оскільки немає розриву в семантиці [Тишлер 1966, с. 10]. З іншого погляду, слова, що належать до різних частин мови, є омонімами через різну категорійну належність [Виноградов 1960, с. 4;

Лаптева 2009, с. 97-105]. Ми дотримуємося останнього підходу, тому що розуміємо омонімію досить широко – як слова, які тотожні один одному хоча б в одному із компонентів плану вираження і відрізняються хоча б одним із компонентів плану змісту – лексичній і / або граматичній семантиці. При переході в іншу частину мови слово набуває нового комплексу диференційних ознак, відмінних від похідного слова лексико-граматичних властивостей і словесного оточення. Оскільки слова різних частин мови при однаковому звучанні і / або написанні відрізняються категорійно, тобто мають різне граматичне значення, то ми їх відносимо до омонімів.

Дослідження транспозитів у німецькій мові на основі суцільної вибірки ЛГО досі не проводилося, що й зумовлює **актуальність** нашої статті. **Метою** дослідження є системний опис лексико-граматичних омонімів німецької мови в різні періоди її історії, встановлення причин їх появи і виявлення синергетичних механізмів розвитку омонімічної системи німецької мови загалом. Мета статті передбачає вирішення таких **завдань**:

1) встановити лінійність / нелінійність розвитку лексико-граматичної омонімії в давньоверхньонімецькому (двн.), середньовісньонімецькому (свн.) і сучасному (нвн.) періодах історії німецької мови;

2) виявити причини порушення синхронійної рівноваги рівнів мовної системи на певному етапі розвитку німецької мови;

3) проаналізувати внутрішньосистемний хаотичний стан, його межі і точки біфуркації;

4) описати роль лексико-граматичної омонімії в процесі самоорганізації мовної системи в напрямку до більшої аналітичності.

Предмет дослідження – ЛГО двн., свн. і нвн. мови. **Об’єкт** дослідження – синергетичний потенціал омонімії як рушійної сили розвитку німецької мови в напрямку до більшої аналітичності.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка омонімів зі словників двн. мови за редакцією Р. Кеблера [Köbler 2014] (15 тисяч статей) і Р. Шютцейхеля [Schützeichel 2006] (15 тисяч статей) і словників свн. мови за редакцією Р. Кеблера [Köbler 2015] (40 тисяч статей) і М. Лексера [Lexner 2006] (38 тисяч статей). Зі словників методом суцільної вибірки було виділено 1142 ЛГО двн. мови і 5922 ЛГО свн. мови. Джерельною базою для виявлення ЛГО сучасної німецької мови став електронний словник словоформ, сформований на основі створеної в Інституті автоматичної обробки мови при Штуттгартському університеті (Німеччина) лексикографічної системи, реєстр якої сягає близько 50 600 лексем. За допомогою програми синтезу парадигм Morph 3.0 її було розгорнуто в список обсягом 431 165 словоформ (принципи розгортання див. [Lezius 1996]). Серед міжчастиномовних омоформів виділено окремо 1328 оморядів ЛГО.

Розглянемо детальніше ЛГО в двн., свн. і сучасній німецькій мові. Кількість ЛГО двн. мови складає 1142 лексеми, об’єднані у 554 оморяди. Вони розподілені за 39-ма омонімічними моделями, які репрезентують наявні в двн. мові омонімічні відношення між різними лексико-граматичними класами: іменниками (SUB), прикметниками (ADJ), дієсловами (VER), прислівниками (ADV), займенниками (PRO), числівниками (ZAL), частками (PART), сполучниками (KON), прийменниками (PRP), артиклями (ART), вигуками (INJ) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Моделі міжчастиномовних омонімів у двн., свн. і нвн. періодах

Модель	Двн.	Свн.	Нвн.	Модель	Двн.	Свн.	Нвн.
SUB/ADJ	274	692	362	SUB/INJ	4	9	1
SUB/ADJ/ADV	20	205	24	ADJ/ADV	46	234	213
SUB/ADJ/ADV/PRO	—	6	—	ADJ/VER	78	114	94
SUB/ADJ/ADV/PRO/PRP	—	1	—	ADJ/VER/ PRO	—	1	—
SUB/ADJ/ADV/PRO/ZAL/ART	—	1	—	ADJ/VER/ KON	—	1	—
SUB/ADJ/ADV/PRP	—	9	—	ADJ/ADV/VER	—	12	—
SUB/ADJ/ADV/VER	—	14	—	ADJ/ADV/PRO	1	3	—

SUB/ADJ/ADV/VER/PRP	1	2	—	ADJ/ADV/PART	—	—	4
SUB/ADJ/ADV/VER/KON	—	1	—	ADJ/ADV/PRP	1	3	—
SUB/ADJ/ADV/ZAL	—	1	—	ADJ/ADV/PRP/KON	—	2	—
SUB/ADJ/ADV/KON	—	3	—	ADJ/ADV/KON	1	—	—
SUB/ADJ/ADV/KON/PRO	—	2	—	ADJ/ADV/INJ	1	1	—
SUB/ADJ/ADV/KON/PRO/INJ	—	1	—	ADJ/PRO	—	3	—
SUB/ADJ/ADV/PRP/KON	—	1	—	ADJ/PRO/KON	—	6	—
SUB/ADJ/ADV/PRP/INJ	—	3	—	ADJ/PART	—	—	7
SUB/ADJ/ADV/INJ	1	1	1	ADJ/PRP	—	—	4
SUB/ADJ/VER	2	58	31	ADJ/KON	3	—	—
SUB/ADJ/VER/KON	—	1	—	ADJ/INJ	—	—	1
SUB/ADJ/PRO	—	2	1	ADV/VER	9	47	—
SUB/ADJ/PRP	2	2	3	ADV/VER/PRO	—	1	—
SUB/ADJ/PRP/KON	—	1	—	ADV/VER/PRP	—	3	—
SUB/ADJ/KON	—	1	—	ADV/VER/KON	—	1	—
SUB/ADJ/INJ	1	2	—	ADV/PRO	1	—	—
SUB/ADV	59	184	17	ADV/PRO/ART	—	1	—
SUB/ADV/VER	2	22	—	ADV/PRO/PART/PRP	—	1	—
SUB/ADV/VER/PRP	—	2	—	ADV/PRO/PART/ART	—	1	—
SUB/ADV/PRO	—	5	—	ADV/PRO/KON/PART /ART	—	1	—
SUB/ADV/PRO/PART	—	—	1	ADV/PART	—	—	11
SUB/ADV/PRO/KON	—	3	—	ADV/PART/PRP	1	1	1
SUB/ADV/PART	—	—	3	ADV/PART/KON	—	2	7
SUB/ADV/PART/KON	—	1	—	ADV/PRP	4	17	1
SUB/ADV/PART/PRP/ART	—	1	—	ADV/PRP/KON	—	7	2
SUB/ADV/PRP	3	10	—	ADV/KON	—	6	10
SUB/ADV/PRP/KON	1	3	—	ADV/KON/ZAL	—	3	—
SUB/ADV/KON	3	4	—	ADV/KON/INJ	—	2	—
SUB/ADV/KON/ART	—	1	—	ADV/PRO/KON/PART	—	1	—
SUB/ADV/KON/INJ	—	2	—	ADV/PRO/KON/ART	—	1	—
SUB/ADV/ZAL	—	1	—	ADV/INJ	—	2	—
SUB/ADV/INJ	—	5	—	VER/PRO	1	—	—
SUB/VER	20	912	—	VER/PRP	—	1	—
SUB/VER/ADV/PRP	—	1	—	VER/ZAL	—	2	—
SUB/VER/PRO	—	—	1	PART/KON	1	1	6
SUB/VER/PRP	—	1	—	PRO/PART/ART	1	—	—
SUB/VER/ZAL	—	1	1	PRO/ART	1	3	4
SUB/VER/INJ	—	2	—	PRO/KON	1	3	—
SUB/PRP	—	—	6	PRO/KON/ART	1	1	—
SUB/PRP/KON	—	1	—	PRO/KON/INJ	—	1	—
SUB/PRO	2	7	4	PRO/PRP	1	1	—
SUB/PRO/PRP/KON	—	1	—	PRP/KON	—	1	9
SUB/PRO/INJ	—	1	—	ZAL/ART	—	1	—
SUB/PRO/ART	1	—	—	ZAL/INJ	1	1	—
SUB/ZAL	1	3	19	KON/INJ	1	—	—
SUB/PRP	1	3	—				
SUB/KON	1	4	1	Разом	554	2693	1328

Шість із цих моделей охоплюють 89 % усіх ЛГО. Сюди належать такі типи:

- 1) іменник / прикметник: *diustari, nordanōnti, tol*;
- 2) дієслово / прикметник: *mezzan, infaran, gihaltan*;
- 3) іменник / прислівник: *heimo, fārunga, reino*;
- 4) прикметник / прислівник: *luzzīg, inwert, garo*;
- 5) іменник / прикметник / прислівник: *gimez, hart, fald*;
- 6) іменник / дієслово: *lebēn, firtrīban, magan*.

Саме ці моделі можна вважати ядром ЛГО двн. мови, яке представлено повнозначними частинами мови – іменником, прикметником, дієсловом і прислівником. Решта 33 моделі становлять 11 % міжчастиномовної омонімії. Вони представлені як змінними повнозначними частинами мови, як-от: іменник / прикметник / дієслово (*eigan, wesan*), іменник / займенник (*giwer, wer*), так і комбінаціями змінних і незмінних повнозначних частин мови, як-от: іменник / прислівник / дієслово (*rukken*), прислівник / займенник (*eddeswaz*).

Кількість ЛГО свн. мови складає 5922 лексем, об'єднаних у 2693 оморяди. Вони розподілені на 90 омонімічних моделей, що істотно перевищує відповідні показники для двн. і сучасної німецької мови. Шість моделей охоплюють 83 % усіх ЛГО:

- 1) іменник / дієслово: *behangen, degen, entvremeden*;
- 2) іменник / прикметник: *abgrunti, brief, diemüete*;
- 3) іменник / прислівник: *reht, schade, ubel*;
- 4) іменник / прикметник / прислівник: *linse, morgen, nütze*;
- 5) прикметник / прислівник: *drīfaltic, enwendic, vürwār*;
- 6) прикметник / дієслово: *ergraben, geblāsen, heimbachen*.

Ці моделі становлять ядро ЛГО свн. мови. Решта 83 моделі становлять 17 % міжчастиномовної омонімії. Як і в двн. періоді, вони представлені змінними повнозначними частинами мови, як-от: іменник / прикметник / дієслово (*darkomen, entwahsen, koren*), іменник / займенник (*enker, hūwe, ir*), комбінаціями змінних і незмінних повнозначних частин мови: іменник / прислівник / дієслово (*gezāten, ēwen, langen*), прислівник / дієслово (*enden, entriuwen, guoten*), сполученнями самостійних і службових частин мови, як-от: іменник / прикметник / прийменник (*gānde, ūzer*), іменник / прислівник / прийменник (*gegen, mer*), прикметник / прислівник / сполучник (*næhst, sament*).

Порівняно з двн. періодом кількість моделей ЛГО у свн. періоді зросла більш, ніж удвічі (див. табл. 1). З'явилися нові моделі з іменником, прикметником і прислівником, як-от:

- 1) іменник/прикметник/прислівник/дієслово (14 оморядів): *komen, sunden*;
- 2) іменник/прикметник/прислівник/прийменник (9 оморядів): *hinder, manc*;
- 3) іменник/прикметник/прислівник/займенник (6 оморядів): *gelīch, niet, wē*.

Модель „іменник+прикметник” розширилася за рахунок омонімічних займенників і сполучників: 1) іменник/прикметник/займенник (2 оморяди): *swelh, wel*;- 2) іменник/прикметник/сполучник (1 оморяд): *mar*.

Модель „іменник+прислівник” збагатилася займенниками, числівниками, частками, сполучниками й вигуками, як-от: 1) іменник/прислівник/займенник (5 оморядів): *iht, niweht, waz*; 2) іменник/прислівник/числівник (1 оморяд): *ehte*; 3) іменник/прислівник/сполучник (3 оморяди): *deu, joch, och*; 4) іменник/прислівник/вигук (5 оморядів): *danc, jā, nein, wet, wint* тощо.

Порівняємо тепер моделі ЛГО свн. періоду з відповідними моделями сучасної німецької мови. Виокремлена група ЛГО розподілена за 33-ма омонімічними моделями, які об'єднують 1328 оморядів (2742 лексеми) і репрезентують наявні в німецькій мові омонімічні відношення між лексико-граматичними класами (див. табл. 1). Чотири з цих моделей охоплюють 86 % з-поміж усіх ЛГО (1145 оморядів):

- 1) іменник / дієслово: *arbeiten, leben, sitzen*;
- 2) іменник / прикметник: *schön, merkwürdig, selten*;
- 3) прикметник / прислівник: *gerade, künftig, mehrfach*;
- 4) прикметник / дієслово: *albern, berufen, eigen*.

Саме ці моделі є ядром ЛГО сучасної німецької мови. Вони представлені змінними повнозначними частинами мови – іменником, прикметником і дієсловом. Решта 29 моделей становлять лише 14 % міжчастиномовної омонімії (183 оморяди). Вони є в основному комбінаціями змінних і незмінних повнозначних частин мови, як-от: прислівник / іменник (*freitags, rechts, vergebens*), прикметник / прислівник (*gleichzeitig, künftig, mehrfach*). Крім того, у 21-му випадку зафіксовано моделі самостійних і службових частин мови, як-от: прислівник / сполучник (*ebenfalls, gleichsam, jedoch*), сполучник / іменник (*ehe, entweder, falls*), іменник / вигук (*ach*), прийменник / іменник (*gen, kraft, plus, wegen*) тощо.

Як бачимо, у всіх періодах історії німецької мови система лексико-граматичної омонімії має "зональну" організацію – чітке ядро (найбільш частотні моделі) і розмиту периферію (ймовірні та випадкові шляхи конверсії). У такому ядерно-периферійному принципі організації системи проявляється, за С.М. Єнікеєвою, безперервність і континуальність мовних явищ [Єнікеєва 2011, с. 20].

Порівняно зі свн. мовою кількість ЛГО у сучасній німецькій мові істотно зменшилася. Зокрема, відсутні три моделі з іменником, прикметником, прислівником і займенником як ядром (SUB/ADJ/ADV/PRO; SUB/ADJ/ADV/PRO/PRP; SUB/ADJ/ADV/PRO/ZAL/ART), три моделі з іменником, прикметником, прислівником і дієсловом як ядром (SUB/ADJ/ADV/VER; SUB/ADJ/ADV/VER/PRP; SUB/ADJ/ADV/VER/KON); чотири моделі з іменником, прикметником, прислівником і сполучником як ядром (SUB/ADJ/ADV/KON; SUB/ADJ/ADV/KON/PRO; SUB/ADJ/ADV/KON/PRO/INJ; SUB/ADJ/ADV/KON/PRP). Загалом кількісні показники ЛГО у свн. періоді різко зросли порівняно з двн. і сучасною німецькою мовою, що свідчить про посилену тенденцію до омонімізації різних частин мови в XII–XV ст. (див. рис. 1).

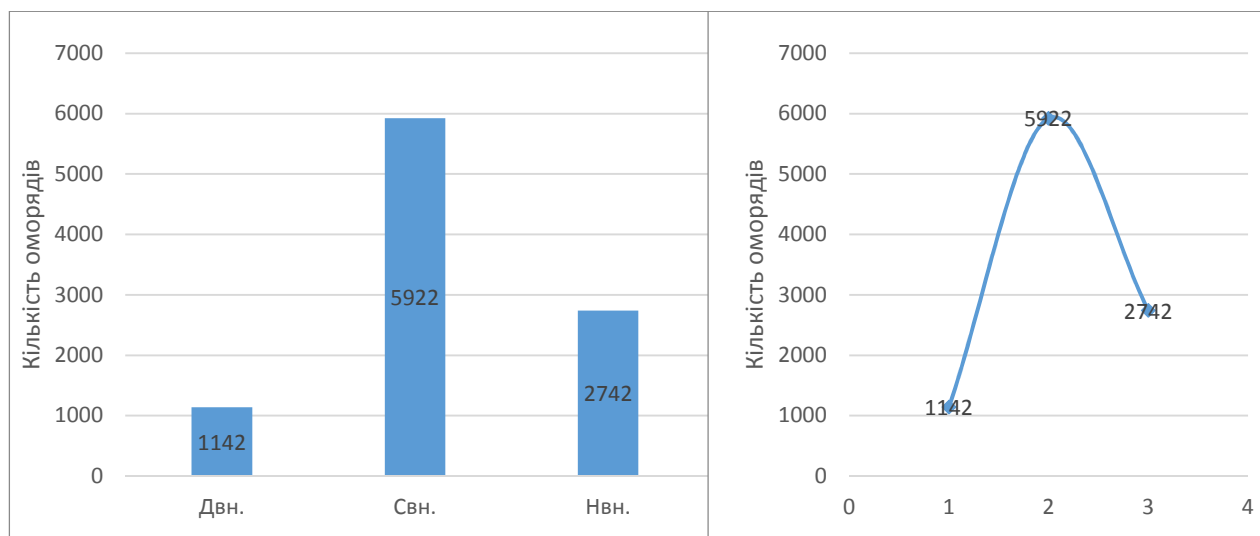

Рис. 1 Динаміка розвитку лексико-граматичної омонімії в діахронії

Прослідкуємо, чим зумовлене різке зростання омонімії у свн. періоді і проаналізуємо його вплив на подальший розвиток німецької мови.

Як відкрита система, середньовічна німецька мова відчувала вплив активних соціально-економічних і політичних процесів, характерних для німецького суспільства XII–XV ст. По-перше, початок свн. періоду збігається з бурхливим розвитком феодальних відносин у Німеччині. Використання німецької мови в діловій сфері значно розширюється, вона поступово витісняє латинь у канцелярських документах, грамотах, торговельних і юридичних текстах [Besch 2009, с. 172–176]. По-друге, у XII–XIV ст. посилено відбувалася східна колонізація, що привела до розширення території розповсюдження німецької мови [Левицький 2007, с. 123]. По-третє, на формування і розвиток свн. мови помітно вплинули хрестові походи, у результаті яких сформувався особливий стан лицарів зі своєю культурою і літературою.

Світська література, представлена лицарською поезією, поширювалася завдяки мандрівним середньовічним поетам. Вони прагнули, щоб їхні твори, що виконувалися у вигляді пісень, були зрозумілі на всій території Німеччини. Саме у лицарській літературі простежується помітна тенденція до згладжування діалектних розходжень, до більшої літературної обробки мови. Оскільки найбільшого розквіту лицарська поезія досягла на півдні Німеччини, південно-західний варіант на основі алеманського діалекту ставав особливо престижним, його намагалися наслідувати інші поети. Так поступово у XIII ст. виникає наддіалектний варіант німецької мови, що сприяв наступному утворенню німецької літературної мови [Besch 2009, с. 180–183]. Таким чином, взаємодія економічної, політичної, соціальної та мовної систем у свн. періоді реалізується у вигляді спонукального імпульсу від перших трьох до останньої: мовна система повинна була активізувати процес уніфікації, долаючи у всіх своїх підсистемах рівень варіювання, характерний для стадії діалектної відокремленості мови.

Внутрішньосистемні процеси, які супроводжували процес уніфікації середньовічної німецької мови і її формування як національної, були досить активними і торкнулися всіх рівнів мовної системи, починаючи з фонетичного. Найбільших змін у свн. періоді зазнав вокалізм. У середині XI ст. стала помітною редукція голосних як наслідок фіксації наголосу на початкових складах слів. Редукція включала такі основні типи: скорочення довготи ненаголошених голосних, зміну тембру коротких голосних і повне випадіння голосного або приголосного в кінці слова [Левицький 2007, с. 129–130]. Логічне для фонетичного рівня явище (менш енергійна вимова звука знижує чіткість його артикуляції) мало вирішальні наслідки для граматичної будови німецької мови, „розхитавши” морфологічні основи двн. мови, яка мала флективний характер. Варто, однак, зазначити, що навіть до початку редукції траплялися окремі випадки омонімії як між членами однієї парадигми відмінювання, так і між формами іменників різних відмін. Для уточнення омонімічних форм уже в двн. мові вживалися прийменники й артиклі. Проте регулярна редукція кінцевих ненаголошених голосних фактично привела наприкінці свн. періоду до нівелювання відмінностей як між однозвучними словами різних частин мови, так і основними типами відмінювання і відмінковими формами всередині однієї і тієї ж парадигми [Nübling 2013, с. 29–31].

Розпад відмінкової системи іменників спричинив аналогічні процеси у прикметниках і низці розрядів займенників. Так, у сильній відміні прикметників уніфікувалися закінчення чоловічого і середнього роду в родовому і давальному відмінках однини, а в множині в цих відмінках уніфікувалися закінчення всіх трьох родів. Особові, вказівні і присвійні займенники змінили під впливом редукції свою форму [Левицький 2007, с. 151–153].

Процеси нівелювання, що привели до появи омонімічних форм, характерні і для дієслів свн. мови: слабкі дієслова втратили відмінності за класами, редукції піддався також тематичний голосний сильних дієслів у презенсі. Різні голосні в особових закінченнях дієслів редукувалися в *-e-*, приголосні редукувалися повністю або частково ($m > n$). Редукція у дієслівних флексіях особи і числа стала ще одним джерелом омонімії.

Отже, активні зміни в морфологічній системі свн. мови були результатом впливу на неї фонетичної системи. Руйнування флективної системи частин мови поступово дійшло до тої стадії, коли під загрозою виявилась сама успішність реалізації комунікативних функцій мови. Виникає ситуація хаосу, яка перешкоджає розмежуванню однозвучних іменників від прикметників, дієслів та інших частин мови, суб'єкта від об'єкта, одного діяча від декількох тощо. Омонімічні форми порушують нормовані структури і парадигми мови, викликають нестійкість мовної системи в цілому. На побутовому рівні хаос – це поняття негативне, проте воно є необхідним чинником у процесі розвитку систем. Як зазначає Ф. Варела, „хаос – це спосіб самооновлення” [Varela 1990, с. 25]. Саме до такого самооновлення дійшла граматична система німецької мови у процесі подолання граматичної омонімії системного характеру. У свн. період виникають стихійні процеси саморозвитку, результатом якого стає поява нових структур, які якісно відрізняються від попередніх. Установлюється нова впорядкованість елементів, яка склалася з хаосу.

Як відомо, у граматичних системах індоєвропейських мов співіснують риси синтетизму й аналітизму. Переважання одного виду засобів визначає граматичний устрій мови. У флективній двн. мові були присутні аналітичні риси і прийменники могли вживатися для уточнення логіко-граматичних відношень, особові займенники – для уточнення особи і числа діяча у випадку омонімії форм. Проте ці явища не були такими численними, щоб вплинути на комунікативну функцію мови, і система флективних засобів зберігала свої провідні позиції. У синергетиці таке співіснування і взаємодія різнорідних елементів у системі інтерпретується через поняття «порог чутливості»: до певної межі у внутрішньосистемних змінах, незважаючи на кількісне варіювання елементів, зберігається притягання одного й того ж атратора, процес згортається до тієї ж структури, на той самий режим руху системи. Але «якщо ми переступили деяку зміну, перевершили критичне значення параметрів, то режим руху системи якісно змінюється. Система потрапляє в область притягання іншого атратора» [Князева 2002, с. 35].

Саме такого «порогу чутливості» досягли морфологічні зміни в граматиці свн. періоду, коли мова виявилася в точці біфуркації, тобто розгалуження шляхів еволюції. Оскільки рівень руйнування флективних форм привів до різкого збільшення випадків лексико-граматичної омонімії, що суттєво ускладнювала комунікативний процес, граматична система німецької мови пішла аналітичним шляхом розвитку, змінивши лінію руху системи. Мовні форми, які існували, проте не домінували в двн. періоді, до кінця свн. періоду починають визначати новий граматичний лад німецької мови. Іншими словами, лексико-граматична омонімія й спричинена нею омонімія граматичних форм призвела до того, що мовна система почала процес відновлення стану відносної рівноваги шляхом реструктуризації. Були винайдені нові засоби вираження граматичних значень, багато з яких стали аналітичними. Так, граматичні категорії роду і відмінку в іменній парадигмі стали маркуватися у більшості випадків аналітично – за допомогою артикля або займенників. Категорія числа виражена синтетично, як було на давньому етапі розвитку мови. У системі дієслова категорії особи і числа мають як синтетичні, так і аналітичні маркери. Часові форми презенса і претерита мають синтетичні способи вираження, у той час, як перфект, плюсквамперфект, футурум I і II – аналітичні. Пасивні конструкції утворені аналітично за допомогою дієслова *werden* і дієприкметника минулого часу. Отже, стану рівноваги досягнуто за допомогою аналітичних конструкцій. Цей висновок підтверджують також обрахунки індексу Грінберга для порівняння ступеня синтетичності / аналітичності німецької мови у різні періоди її історії. Індекс Грінберга вираховують за формулою:

$$I_s = M : W,$$

де M – кількість морфем у тексті, W – кількість слів у тексті [Грінберг 1963].

Теоретично найнижчою межею індексу синтетичності є 1, оскільки кожне слово повинно містити щонайменше одну морфему (значиму одиницю). Найвища межа теоретично відсутня, проте на практиці величини вище 3 трапляються рідко. Показники цього індексу для аналітичних мов будуть низькими, для синтетичних – вищими, а для полісинтетичних – найвищими.

Обрахунки здійснено на матеріалі «Пісні про Гільдебранта» (IX ст., суміш верхньо- і нижньонімецьких діалектів) і «Пісні про Нібелунгів» (XIII ст., верхньонімецькі діалекти). Величини індексу синтетичності Грінберга свідчать про те, що ступінь синтетизму свн. мови істотно зменшився порівняно з двн. мовою (табл. 2).

Таблиця 2

Індекси синтетичності Грінберга

Період в історії мови	Назва твору	Індекс синтетичності
Двн.	„Пісня про Гільдебранта”	1,77
Свн.	„Пісня про Нібелунгів”	1,46

Як бачимо, самоорганізація системи свн. мови пройшла декілька типових стадій: від накопичення нових елементів через руйнування старих структур до виникнення нових структурних утворень з новими якісними характеристиками. При цьому лексико-граматична

омонімія і спричинена нею омонімія граматичних форм різних частин мови у середньовісній німецькій мові зумовила перебудову всієї синтетичної граматичної структури німецької мови в напрямку до більшої аналітичності.

Література

- Абаев В.И. Выступление на дискуссии по вопросам омонимии на открытом заседании учёного совета Ленинградского отделения Института языкознания АН СССР / В. И. Абаев // Лексикографический сборник. – 1960. – № 4. – С. 71–74.
- Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1960. – № 5. – С. 3–17.
- Гринберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков / Дж. Гринберг // Новое в лингвистике. – Вып. III. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1963. – С. 60–94.
- Єнікєєва С.М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця ХХ – початку ХХІ століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / С. М. Єнікєєва. – Київ, 2011. – 36 с.
- Ким О.М. Транспозиция на уровне частей речи и явление омонимии в современном русском языке / О. М. Ким. – Ташкент : Изд-во "Фан" УзССР, 1978. – 228 с.
- Князева Е.Н. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб. : Алетей, 2002. – 414 с.
- Лаптева О.А. Речевые возможности текстовой омонимии / О. А. Лаптева. – [3-е изд.]. – М. : УРСС, 2009. – 415 с.
- Левіцький В.В. Історія німецької мови / Віктор Васильович Левіцький. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 214 с.
- Стернина М.А. Лексические и грамматические семы при категориальной полисемии / М. А. Стернина // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж : Изд-во Ворон. ун-та, 1983. – С. 104–109.
- Тышлер И.С. О проблемах омонимии в английском языке : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 "Германские языки" / И. С. Тышлер. – Москва, 1966. – 19 с.
- Хакен Г. Синергетика : Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Германн Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.
- Besch W. Geschichte der deutschen Sprache. Längsschnitte – Zeitstufen – Linguistische Studien / W. Besch, N.R. Wolf. – [16. Aufl.]. – Berlin : Erich Schmitt Verlag, 2009. – 347 S.
- Köbler G. Althochdeutsches Wörterbuch / Gerhard Köbler. – [6. Aufl.]. – [Електронний ресурс]: <http://www.koeblergerhard.de/ahdwbhin.html>
- Köbler G. Mittelhochdeutsches Wörterbuch / Gerhard Köbler. – [3. Aufl.]. – [Електронний ресурс]: <http://www.koeblergerhard.de/mhdwbhin.html>
- Lexner M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch / Matthias Lexner. – [39. Aufl.]. – Stuttgart : Hirzel, 2006. – 504 S.
- Lezius W.A. Morphology-System and Part-of-Speech Tagger for German / Lezius W., Rapp R., Wettler M. // Natural Language Processing and Speech Technology : Results of the 3rd KONVENS Conference / Hrsg. von D. Gibbon. – Mouton : de Gruyter, 1996. – S. 369–378.
- Nübling D. Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels / Damaris Nübling. – [4. Aufl.]. – Tübingen : Narr, 2013. – 355 S.
- Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch / Rudolf Schützeichel. – [6. Aufl.]. – Berlin : de Gruyter, 2006. – 444 S.
- Varela F. Chaos as self-renewal / F. Varela // Chaos / Ed. by T. Teunners. – Rotterdam : Erasmus University, 1990. – P. 25–37.

УДК 81'1

ПИХТОВНИКОВА Л. С.

(Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина)

ЛИНГВОСИНЕРГЕТИКА: НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье дан краткий обзор существующих в настоящее время направлений лингвосинергетических исследований. Успех в развитии этих направлений стал возможным после появления фундаментальных работ в сфере общей синергетики, поскольку в них разработаны общие понятия и подходы этой науки к изучению сложных систем. Определены направления дальнейшего развития лингвосинергетики, вытекающие из более глубокого понимания механизмов и законов самоорганизации.

Ключевые слова: лингвосинергетика, фрактал, фазовый переход, речевое произведение, самоорганизация смысла и композиции.

Піхтовнікова Л.С. Лінгвосинергетика: напрями і перспективи. У статті надано стислий огляд існуючих напрямів лінгвосинергетичних досліджень. Успіх в розвитку цих напрямів став можливим після появи фундаментальних праць із загальної синергетики, оскільки в них впроваджено поняття й підходи цієї науки до вивчення складних систем. Визначено напрями подальшого розвитку лінгвосинергетики, що базуються на більш глибокому розумінні механізмів та законів самоорганізації.

Ключові слова: лінгвосинергетика, фрактал, фазовий перехід, мовленнєвий твір, самоорганізація смислу та композиції.

Pikhtovnikova L.S. Linguosynergetics: Directions and Perspectives. The article considers the abstract of the current directions in linguosynergetic research. The successful development of this area has become possible after appearing fundamental works on